

Hoe maak je een samenleving waarin iedereen vrij en zonder angst voor lijf en leden kan leven? En hoe zorg je ervoor dat zo'n bestel ook schokbestendig is? Daarover hebben heel wat grote geesten zich gebogen. Zoals de Franse filosoof Michel Foucault.

AARTSVADERS VAN DE DEMOCRATIE

De machtsanalist

Matthijs Rooduijn

De ideale samenleving is een eerlijke samenleving. Waarom zouden we zaken voor elkaar verborgen houden als we weten dat dit makkelijk kan leiden tot wilde speculaties, wantrouwen, jaloezie en leugens? Wanneer iedereen open en eerlijk tegen elkaar is, zullen we elkaar eindelijk recht in de ogen kunnen kijken. Als we zoveel mogelijk van onze kennis en ervaringen met elkaar delen en niets voor elkaar verborgen houden, profiteert iedereen daarvan en zullen er geen dingen meer gebeuren die het daglicht niet kunnen verdragen. Adieu diefstal, overvallen, moorden, terroristische aanslagen, kinderporno, corruptie en uitbuiting!

Dit is, in een notendop, de opvatting van het fictieve internetbedrijf De Cirkel uit de gelijknamige roman van Dave Eggers uit 2013. Het boek gaat over een jongedame, Mae Holland, wier leven drastisch verandert op het moment dat ze bij De Cirkel gaat werken. De kracht van dit bedrijf is dat het erin is geslaagd alle versnipperde digitale identiteiten van burgers samen te brengen. Eigenlijk is De Cirkel een soort combinatie van Google, Facebook, Twitter en PayPal. Het bedrijf hanteert de

filosofie dat de hele wereld transparant zou moeten zijn. De Cirkel streeft ernaar alles en iedereen uit te rusten met zogenoemde SeeChange-camera's, zodat je precies kan zien wat anderen wanneer uitspoken en met wie. Het boek gaat over de manier waarop Mae overtuigd raakt van deze gedachtegang en het bedrijf helpt de hele wereld steeds transparanter te maken.

MASS SURVEILLANCE

De Cirkel wordt in het boek mooi weerspiegeld door een uit de donkerste en diepste krochten van de oceaan afkomstige doorzichtige haai die alles opslokt wat er in zijn buurt komt. Het uiteindelijke resultaat: een dictatuur van de transparantie – een samenleving waarin het recht op vrijheid en privacy volledig is uitgebannen.

De timing van Eggers was perfect. Zijn boek kwam uit in het jaar dat Edward Snowden in samenwerking met *The Guardian* en *The Washington Post* een grote hoeveelheid informatie lekte over spionageactiviteiten van de Amerikaanse inlichtingendienst NSA. De hieruit voortvloeiende discussie over *mass surveillance* – het op grote schaal in de gaten houden van burgers door overheden of andere machtige organisaties – en de vraag in hoeverre transparantie

belangrijker is dan privacy, sloot perfect aan bij zijn roman. Een van de belangrijkste denkers op het gebied van transparantie en privacy was de Franse psycholoog en filosoof Michel Foucault, die op 15 oktober 1926 werd geboren in de stad Poitiers. Foucault groeide op in een welgestelde familie en ging in de jaren na de Tweede Wereldoorlog filosofie en psychologie studeren aan de École Normale Supérieure in Parijs. Dit was niet zijn gelukkigste tijd; hij worstelde met zijn

'De disciplinerende macht van het panopticon creëren we dus voor een belangrijk deel zelf.'

homoseksualiteit en had suïcidale neigingen. Tijdens zijn studie raakte Foucault steeds meer geïnteresseerd in de psychopathologie. Hij schreef zijn proefschrift over de geschiedenis van de waanzin. Na korte tijd in Lille gedoemd te hebben, vertrok Foucault voor een paar jaar naar Zweden, Polen en Duitsland, om in 1960 een baan te krijgen aan de universiteit van Clermont-Ferrand. Vanaf dat moment ging Foucault zich ook steeds meer mengen in het publieke debat. Hij overleed in 1984 aan de gevolgen van aids.

HET PANOPTICON

Foucault heeft verschillende invloedrijke teksten geschreven, zoals het in 1975 gepubliceerde *Discipline, toezicht en straf*. In dat boek gaat hij in op de veranderingen in het strafrechtelijke systeem sinds de middeleeuwen. Een groot gedeelte ervan is gewijd aan het idee van de 'disciplinerende macht'. Om uit te leggen hoe dit werkt, leent Foucault het door de filosoof Jeremy Bentham ontwikkelde idee van het panopticon. Het panopticon bestaat uit een wachttoren met daaromheen ringen van doorzichtige cellen. Door deze opstelling en

de transparantie van de cellen heeft de bewaker of toezichthouder in de wachttorens zicht op alle aanwezigen in het complex. De aanwezigen kunnen hem echter niet zien. Zo worden de cellen een soort theatertjes met acteurs die permanent zichtbaar zijn. Vaak wordt het panopticon geassocieerd met een gevangenis. Het belangrijkste doel is dan te voorkomen dat gevangenen ontsnappen. Maar het panopticon kan ook een ontwerp zijn voor een school (ter bestrijding van spieken), een bedrijf (om geouwehoer tegen te gaan) of een ziekenhuis (het voorkomen van besmettingen). De grote kracht van het panopticon is dat er macht wordt uitgeoefend zonder dat er de dreiging van geweld is. In het panopticon worden de machtsrelaties geïnternaliseerd en gaan alle aanwezigen zich gedragen zoals de observator wil dat ze zich gedragen. Dit werkt als volgt. De grote wachttoren in het midden van het complex herinnert de 'bewoners' er continu aan dat ze geobserveerd kunnen worden. Daardoor gaan ze zich anders gedragen. Omdat alles wat ze doen gezien kan worden, zullen ze minder snel dingen doen die niet mogen of die worden afgekeurd. Het is daarbij onnodig dat de wachttorens ook permanent bemand wordt. Omdat de bewoners niet weten wanneer ze wel of niet geobserveerd worden, zullen ze zich voor de zekerheid altijd gedragen alsof dat wel het geval is. Foucault trok dit idee verder door. Volgens hem kan het panopticon gezien worden als een metafoor van hoe disciplinerende macht in het algemeen werkt. Het ging hem niet zozeer om de specifieke vraag hoe macht werkt in een begrensd architectonisch bouwsel met een wachttoren en ringen van cellencomplexen, maar om de algemenere vraag hoe disciplinerende macht überhaupt werkt. Met het woord 'panopticisme' verwees hij naar het mechanisme dat burgers weten dat ze geobserveerd

worden en daar vervolgens naar gaan handelen. Het ging Foucault om de disciplinerende macht die uitgaat van het bewustzijn van burgers van absolute transparantie en dus permanente zichtbaarheid.

ALLERLEI WACHTTORENS

Dit lijkt in de loop der jaren alleen maar relevanter te zijn geworden. In *De Cirkel* wordt het idee van transparantie en permanente zichtbaarheid tot in het extreme doorgevoerd. Maar ook in het echte leven is er sprake van panopticisme. Dankzij het verzamelen van allerlei communicatiegegevens door middel van

telefoontaps, bewakingscamera's en het bijhouden van surfgedrag hebben organisaties en overheden veel kennis van wat wij leuk, mooi en interessant vinden, hoe we ons gedragen, wat we kopen, waar we zijn, en wanneer precies. Steeds meer kunnen we bij alles wat we doen geobserveerd worden. En steeds meer zijn we ons daarvan bewust. Er zijn wel twee grote verschillen met het klassieke panopticon. Ten eerste is er geen sprake van één enkele wachttoren. Er zijn er meerdere. Google houdt mijn zoekgegevens bij, WhatsApp heeft zicht op mijn persoonlijke berichten en foto's die ik naar vrienden verstuur, PayPal kent mijn creditcardgegevens, en Twitter kan met enige moeite vrij goed inschatten wat mijn politieke voorkeur is. Dit maakt echter voor het principe van de disciplinerende macht niet veel uit: ik pas mijn gedrag aan omdat ik weet dat ik geobserveerd kan worden. Er gaat dus een gigantische disciplinerende macht uit van allerlei organisaties die steeds meer van mij weten. Ten tweede vloeit onze zichtbaarheid voor deze bedrijven in grote mate voort uit onze eigen keuzes. Wij kiezen er zélf voor om ons hele privéleven op Facebook te posten en om berichten te versturen via WhatsApp. De macht van het panopticon creëren we dus voor een belangrijk deel zelf. Om het doemsценario dat in *De Cirkel* geschetst wordt te voorkomen, zal er op twee vlakken een rem moeten worden ingebouwd op de *mass surveillance*. Ten eerste moeten burgers zorgvuldiger omspringen met hun privégegevens. Het is geen slecht idee om even twee keer na te denken voordat je allerlei gevoelige informatie op Facebook plaatst. Verder moeten we proberen te voorkomen dat er te veel macht bij enkele organisaties komt te liggen. Op dit moment zijn overheden bezig de wetgeving te veranderen teneinde zoveel mogelijk communicatiegegevens zo lang mogelijk vast te kunnen houden. Politieke partijen zouden zich veel sterker moeten uitspreken tegen deze sluipende inperking van de privacy. ■